

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Milanowicz pt. „Stereotypy płci w odniesieniu do języka niedosłownego. Z badań nad ironią”

Rozprawa doktorska pani mgr Anny Milanowicz zatytułowana „Stereotypy płci w odniesieniu do języka niedosłownego. Z badań nad ironią” mieści się w szerokim (i bardzo interesującym) obszarze problematyki języka figuratywnego, tworzenia i percepcji wypowiedzi niedosłownych. Podjęty projekt badawczy dotyczy wpływu płci, układu komunikacyjnego (płeć odbiorcy i nadawcy) i wybranych zmiennych indywidualnych na percepcję i tworzenie komunikatów ironicznych. Przetwarzanie języka niedosłownego (w tym ironii) jest bardzo ważnym zagadnieniem w kontekście badania problematyki ludzkiej komunikacji, bowiem jej istotą jest zrozumienie przez odbiorcę intencji nadawcy. Jest to szczególnie ważne w przypadku ironii, w której występuje niezgodność między znaczeniem dosłownym (literalnym) a zamierzonym, niezgodność między wypowiedzią a kontekstem sytuacyjnym (np. negatywny kontekst i pozytywny komentarz wobec niego) oraz niebezpośrednie wyrażanie postaw emocjonalnych (np. krytykowanie, dezaprobata, ale także komplementowanie). Trzeba podkreślić, że w polskim obszarze językowym mamy niewiele prac poświęconych psychologicznym i psycholingwistycznym aspektom zjawiska ironii. Dlatego niniejsza dysertacja może stać się inspiracją dla innych polskich badaczy do podejmowania naukowych badań nad fascynującym zagadnieniem niedosłowności w ludzkiej komunikacji.

Część I rozprawy („Ironia: tło teoretyczne”) zawiera przegląd różnych podejść do zjawiska ironii werbalnej i ważnych modeli dotyczących natury ironii i mechanizmów jej rozumienia. W rozdziale 1, którego przedmiot jest określony jako kwestia miejsca ironii w komunikacji, autorka przywołuje jedną z propozycji wyróżnienia kryteriów ironiczności wypowiedzi, zajmuje się związkiem ironii z humorem, opisuje komunikacyjno-interpersonalne funkcje ironii i zwraca uwagę na pewne własności uczestników w dialogu ironicznym; ich status, relacje między nimi. W rozdziale drugim przywołuje wybrane modele ironii w kontekście jej roli w interakcjach międzyludzkich. Kolejny rozdział zawiera krótką charakterystykę dwóch głównych założeń na temat procesu przetwarzania ironii w kontekście

pytania o sekwencyjny lub jednoczesny dostęp do znaczenia dosłownego i ironicznego (hipotezy jedno i dwufazowości procesu przetwarzania wypowiedzi ironicznej). Przedostatni rozdział dotyczy wybranych czynników (określanych jako „różnice indywidualne”) mogących mieć wpływ na generowanie i odbiór wypowiedzi ironicznych; samoocena, lęk, płęć uczestników. Na koniec autorka ujmuje przetwarzanie ironii w kontekście zachowań naruszających oczekiwania czy niezgodnych ze stereotypami.

Należy podkreślić, że dokonany przegląd wskazuje na dobrą orientację mgr A. Milanowicz w zakresie problematyki wypowiedzi ironicznych; modeli i historii badań. Lektura „Tła teoretycznego” przynosi jednak pewnien niedosyt, jeśli oczekiwać będziemy, iż ta część pracy ma przygotować podstawę teoretyczną dla sformułowania naukowych problemów i projektu badań własnych. Oczekiwałbym, że zwieńczeniem części teoretycznej będzie seria pytań wyznaczających problem badawczy, a wynikających z prezentowanych wcześniej modeli teoretycznych i wyników badań empirycznych. Lektura tej części pracy, śledzenie poszczególnych wątków tematycznych byłyby łatwiejsze, gdyby autorka zapowiadała treść poszczególnych rozdziałów wprowadzenia teoretycznego wraz z precyzyjnym uzasadnieniem ich celu i znaczenia w kontekście projektu badań własnych. Autorka rozprawy odwołuje się do rozmaitych wątków, ale nie wynika jasno, które z nich mają znaczenie dla jej planu badawczego. Na przykład lęk i samoocena to zmienne uwzględnione w planach badań własnych; jednak we wprowadzeniu teoretycznym brak analiz teoretycznych podstaw ich związku z ironią i potrzeby formułowania nowych pytań badawczych (w przypadku lęku przytacza się tylko kilka wyników badań o zależnościach między lękiem a rozumieniem ironii u dzieci; a kwestia związków samooceny z wypowiedziami ironicznymi jest właściwie całkowicie pominięta). W kilku przypadkach zawartość danego rozdziału nie potwierdza tego, co zapowiada jego tytuł. Na przykład w rozdziale 1.2 „Ironia w świetle badań nad humorem” nie znajdziemy nic na temat badań dotyczących humoru, a tylko, skądinąd banalne, spostrzeżenie, że błędem jest stawianie „znaku równości” między ironią i żartem. Z kolei wbrew temu co głosi nagłówek rozdziału 4.3 („Ironia a samoocena”) w rozdziale tym nie znajdziemy informacji na temat ironii i jej związków z samooceną, a tylko dane o wybranych różnicach między kobietami i mężczyznami w zakresie samooceny i autoprezentacji. W krótkim podrozdziale 2.6 („Ironia na dwa głosy: pomiędzy inter- a kontekstualizacją”), dotyczącym roli kontekstu w nadawaniu znaczeń, nie ma ani jednego słowa o samym zjawisku ironii. Należy jednak przyznać, że we wprowadzeniu do badań własnych i w dyskusji uzyskanych wyników autorka w dużej mierze rekompensuje te braki próbami teoretycznego ugruntowania swojego projektu.

Na część empiryczną rozprawy składają się trzy badania, w których uwzględniono podobne zmienne niezależne i predyktory oraz różne rodzaje zmiennych zależnych i ich wskaźników (ogólnie dotyczących generowania i rozumienia wypowiedzi ironicznych). Zmienne badane, dotyczące przetwarzania ironii werbalnej generalnie można sprowadzić do dwóch zjawisk; po pierwsze „stosowanie” albo „tworzenia” wypowiedzi ironicznych (lub wybór wypowiedzi auto-ironicznych) jako reakcje na wypowiedź ironiczną hipotetycznego nadawcy (badanie 1 i badanie 2); po drugie „percepcja ironii”, która dotyczy interpretacji wypowiedzi ironicznej (nadawanie znaczenia; przypisywanie motywów nadawcy) i opisywanie własnych emocji (treść emocji, wymiary afektu; czyli walencja i pobudzenie) (badanie 3). Do pomiaru tych zmiennych wykorzystano autorski Test Tworzenia i Percepcji Ironii.

Uwzględniono następujące czynniki wpływu na wyróżnione powyżej zmienne badane; po pierwsze zmienne indywidualne: płeć (biologiczna i psychologiczna), lęk (jako stan i cecha) oraz samoocena (do pomiaru tych zmiennych użyto następujących narzędzi, odpowiednio: Inwentarz do oceny płci psychologicznej, STAI, Skala Samooceny Rosenberga). Po drugie, obok metod kwestionariuszowych zastosowano metodę eksperymentalną w postaci zabiegu aktywizacji stereotypu płci z wykorzystaniem przymiotników dotyczących sprawczości i wspólnotowości (torowano pozytywny i negatywny stereotyp płci oraz wprowadzono warunek kontrolny). W planie badawczych uwzględniono także sytuację przekazywania wypowiedzi ironicznej, tzw. „układ komunikacyjny”, czyli płeć nadawcy (mężczyzna lub kobieta) i płeć odbiorcy wypowiedzi (którymi były osoby badane). Uwzględniono też (badanie 1) rodzaj wypowiedzianej przez nadawcę ironii; krytyka przez pochwałę i pochwała przez krytykę. Co ważne autorka zainteresowała się zjawiskiem autoironii, które ciągle jeszcze nie stało się przedmiotem szerszych badań empirycznych. Badano wybór przez badanych (w hipotetycznej negatywnej sytuacji) albo reakcji autoironicznej (w funkcji autoafirmacji) albo odpowiedzi będącej deprecjacją – w zależności od wymienionych wcześniej czynników; płeć badanych (biologiczna i psychologiczna), lęk, samoocena i rodzaju torowania. Autorka przy konstrukcji planu badań i autorskiego narzędzia do badania tworzenia i percepcji ironii odwołuje się do różnych kontekstów teoretycznych. Między innymi do teorii Międzygrupowej Asymetrii Językowej (badanie 1), do modelu międzygrupowych porównań społecznych, do różnych teorii kategoryzacji emocji (badanie 3).

Podkreślimy zalety tego programu badań; po pierwsze - duża ilość czynników, których wpływ na generowanie i przetwarzanie ironii jest badany, w tym zmienne indywidualne. Po

drugie: oprócz metod kwestionariuszowych zastosowano eksperyment; zabieg aktywizacji stereotypu płci. Po trzecie: stworzenie autorskiego narzędzia do badania tworzenia i percepcji ironii. Po czwarte: uwzględnienie dwóch rodzajów ironii, krytyka przez pochwałę i pochwała przez krytykę. Po piąte: uwzględnienie układu komunikacyjnego (płeć nadawcy i płeć odbiorcy wypowiedzi). Po szóste: uczynienie przedmiotem projektu mało zbadanego zjawiska autoironii. Autorka podjęła próbę teoretycznego uzasadnienia włączenia wybranych zmiennych indywidualnych i manipulacji eksperymentalnej do planu swoich badań.

Oczywiście, taka ilość zmiennych i ich wskaźników utrudnia precyzyjne określenie głównego przedmiotu badań. Stąd możemy znaleźć różne sformułowania celu i przedmiotu badań własnych. Autorka skłania się do uznania za główny problem różnice między kobietami i mężczyznami w stosowaniu i odbieraniu ironii; w kontekście wybranych różnic indywidualnych i torowania stereotypu płci. Przykładem zdarzającego się braku precyzji w formułowaniu problemu, celu i przedmiotu badań oraz definicji podstawowych zmiennych badanych jest prezentacja „podstawowych pytań badawczych” (Część II rozdz. 3). W ramach trzech pytań z numerem 1 pojawia się określenie zmiennej badanej jako „**słyszenie**” ironii w zależności od płci nadawcy i odbiorcy. Z kolei w serii trzech pytań nr 2 (też dotyczących różnicy między płciami) pojawia się zmienna „percepcja ironii” jako przypisywanie jej znaczenia w sensie reakcji emocjonalnych w odpowiedzi na ironię oraz znak tych emocji. Czy pytania nr 1 dotyczące „słyszenia” ironii odnoszą się do czegoś innego niż pytania nr 2 dotyczące „percepcji” ironii? W pytaniach nr 3 mamy konsekwentne określenie zmiennej badanej jako „odpowiadanie na ironię” a w pytaniach nr 5 zmienna badana jest konsekwentnie określana jako „stosowanie ironii”; dla czytelnika może to stanowić zagadkę, czy to są różne etykiety dotyczące tego samego pomiaru czy też różne wskaźniki zmiennej badanej. W podsumowaniu wyników dosyć konsekwentnie używa się terminu „tworzenie” dla odpowiedzi udzielanych przez badanych w badaniu 1, a terminu „stosowanie” dla odpowiedzi na przekaz autoironiczny w badaniu 2. Pytania nr 5 dotyczą wpływu zmiennych indywidualnych (płeć psychologiczna, poziom lęku i poziom samooceny) na zmienną określoną jako „stosowanie ironii” - natomiast nie sformułowano pytań o wpływ tych zmiennych na percepcję ironii; co mogłoby sugerować czytelnikowi, że nie jest to ważny przedmiotem zainteresowania badawczego.

Te uwagi nie oznaczają metodologicznych błędów projektu badawczego, ale wskazują na pewną trudność w przetwarzaniu przez czytelnika planu i wyników badań. Autorka podkreśla eksploracyjny charakter swoich badań; z uwagi na zadanie tworzenia przez

badanych dowolnych odpowiedzi - z dużą starannością i poprawnością merytoryczną opracowała sposoby kodowania uzyskanych danych.

Wyniki badań wskazują, że wiele uwzględnionych zmiennych nie miało wpływu na przetwarzanie ironii; takie zmienne indywidualne jak samoocena, lęk i płęć psychologiczna nie wpływały na tworzenie ironii (badanie 1) i na percepcję ironii (czyli na wymiary afektu; walencja i pobudzenie) (badanie 3). Interesujące jest, że wystąpiły zależności między poziomem tych zmiennych a stosowaniem autoironii (badanie 2). Okazało się, że manipulacja torowaniem nie wpłynęła na zmienne zależne związane z przetwarzaniem ironii; nie wpłynęła na tworzenie ironii (badanie 1), na stosowanie autoironii (badanie 2) ani na „wartościowanie” wypowiedzi ironicznej. W każdym badaniu natomiast uzyskano interesujący i zróżnicowany efekt płci (płęć nadawcy i odbiorcy) w przetwarzaniu ironii. Na przykład, wystąpiły różnice między mężczyznami a kobietami w przypisywaniu intencji nadawcy ironii oraz doświadczaniu emocji w reakcji na wypowiedź ironiczną (mężczyźni częściej przypisują nadawcy intencje pozytywne i częściej odpowiadają pozytywnymi emocjami na odbiór ironii).

Autorka rozprawy w sposób poprawny i przejrzysty przedstawia analizę wyników swoich badań. Na szczególne uznanie zasługuje sposób przeprowadzenia dyskusji dotyczącej efektów płci (asymetrii w sposobie używania i przetwarzania języka niedosłownego). Uzyskane przez siebie wyniki (zarówno zgodne z przyjętymi hipotezami, jak i nie potwierdzające ich) poddaje umiejętnej analizie, wszechstronnej, pogłębionej interpretacji i wyjaśnieniu - poprzez odwoływanie się do różnych modeli teoretycznych i do wyników innych badań. Bardzo inspirujące w kontekście przyszłych badań jest zwrócenie przez autorkę uwagi na możliwy wpływ rodzaju gramatycznego na przetwarzanie języka niedosłownego. Szkoda, że mniej uwagi poświęca komentarzom i dyskusji nad wynikami wskazującymi brak wpływu innych uwzględnionych zmiennych indywidualnych i manipulacji torowaniem na przetwarzanie ironii.

Rozprawa doktorska odpowiada warunkom określonym w ustawie z 14 marca 2003 roku o tytule i stopniach naukowych, oceniam ją pozytywnie i wnioskuję o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

